

LÕUNA-EESTI A(H)I- ~ Ä(H)I-ALGULISTE KOHANIMEDE PÄRITOLUST

ENN ERNITS

Alustuseks

Eestis esineb üsna mitu kohanime, mis algavad tähejärjendiga *ahi-* ~ *ähi-* või *ai-* ~ *äi-*. Lähtekujule **aht-* tagasiviidavatest ning tänaseks osaliselt *ai-* ja *äi-*algulisteks muutunud toponüümidest on kimbu moodustanud Lõuna-Eesti toponüümide uurija Mariko Faster (2014: 37). Tema järgi leidub Eestis vähemalt kümme asjaomast kohanime, millest enamik seondub veekogudega: *Ahepalu* (Rõuge khk), *Aheru järv* (Hargla ja Karula khk piiril), *Ahijärv* (Võnnu, Kanepi ja Rõuge khk), *Ahirewo* (Kirikumäe järve nime 1588. a kirjapanek, 1561 *Огярво*; Vastseliina khk), *Ahisilla küla* (Kose khk), *Ahitsõ järv* (Rõuge khk), *Ahja jõgi* (Võnnu khk), ? *Aiamaa küla* (Nõo khk), *Aiu jõgi* (Rõuge khk), *Ähijärv* (Karula khk). Seega jääb loetletud kohanimedest väljapoole Lõuna-Eestit vaid *Ahisilla*. Viimaste uurimistulemuste põhjal tuleks küsimärgiline *Aiamaa* sellest loendist elimineerida (vt allpool).

Kõigi *ahi-* ~ *ähi-* või *ai-* ~ *äi-*kohanime pãritolu pole seni lõpuni selgitatud. Probleem ei ammendu kindlasti ka käesoleva kirjutisega. Üksikasjus pole kirjeldatud ka seda liiki toponüümide uurimislugu. Esimesel pilgul võiks tunduda, et vaatlusalustes nimedes peituvad üldsõnad *ahi* ja *aed*, aga enamasti pole see nõnda, sest toponüümide sisu oleks konkreetsetel puhkudel semantiliselt raske motiveerida.

Miks osutub otstarbekaks käsitleda *ahi-* ~ *ähi-* ja *ai-* ~ *äi-*algulisi nimesid üheskoos? Kõigepealt sellepärast, et vähemalt mõni *h*-line nimi on aja jooksul, nagu eeltoodust selgub, sõnasisese ahtushääliku kaotanud. Teiseks on keeleuurijad märganud, et enamiku mainitud kohanime algusosa omaaegseks saksa vasteks on *Aya-* ~ *Aia-*. Kao üheks põhjuseks tuleb pidada tõika, et eesti sõnasisene *h* on suhteliselt nõrk, mistõttu võõramaalastest kirjapanijate keelekõrval oli seda raske tajuda. Nimeainese uurimisel tekib küsimus, kas kõik *ai-*algulised toponüümid lähtuvad ühest ja samast apellatiivist. Kirjutisest selgub, et sugugi mitte.

Käesoleva artikli eesmärgiks on 1) anda sissevaade *ahi-* ~ *ähi-* ja *ai-* ~ *äi-* toponüümide uurimise ajalukku, 2) vaagida veelkordselt ja vajadusel täiendada varasemate uuringute seisukohti, 3) selgitada mõnede *ahi-* ja *ai-*alguliste kohanime pãritolu senivaadelduga võrreldes erinevast seisukohast.

Wiedemannist alates

Seni sai kõige varasemateks *ahi-*alguliste kohanime kirjapanekuteks pidada Läti Riigiarhiivis säilitatavast ürikust registreeritud Ahja mõisat tähistavaid nimekujusid *Agill* ja *Ayell* aastast 1553 (Simm 1971: 178). Nüüd saab

kirjapanekute algust kahtlemisi nihutada veidi varasemale ajale (vt allpool *Aitsra*).

Selliste kohanime päritolu on teadaolevalt kõige varem puudutanud keeleteadlane Ferdinand Johann Wiedemann. Eesti üleloomulikest olenditest rääkides seostas ta nime *Ahi-järv* vihjamisi vetejumaluse Ahtiga (Wiedemann 1876: 418). Eesti mütoloogias sellenimeline jumalus küll puudub, ent kui pida silmas viimase aja oletust, et nii koha- kui ka jumalusenime lähteks võiks olla üks ja sama üldsõna (vt FASTER 2014: 39), siis polegi Wiedemanni oletus võõristav. Järve asukohaks oli märgitud Munamäe jalam (sks *am Fusse des Muna-mägi*). Paraku pole selge, mis veekoguga on tegu. Puuduvad andmed, et seda nime oleks kandnud Suure Munamäe lähedal laiuv Vaskna järv. Sobivat järve ei leidu ka Väikese Munamäe lähikonnas.

Ahja nime arengut on esmakordselt käsitletud folklorist ja nimeuurija Matthias Johann Eisen (1929: 3), kes oletas, et esialgu kutsuti jõge **Ahijõeks*, kuid hiljem on liitnimi lühenenud *Ahjaks* samal viisil, nagu aja jooksul on **Hanijõest* kujunenud *Anija* ja *Suurjõest* *Surju*. Võnnu kihelkonna ja Setumaa kohanime uurija Jaak Simm (1971: 178) pidas seda arenguteed põhimõtteliselt õigeks, kuid osutas, et seletamiseks pole *Ahja* puhul tõendavaid kirjapanekuid. Seda ei tule ka imeks panna, sest andmed Ahja nime kohta pärinevad alles XVI–XVII sajandist, mil taolised muutused olid juba toimunud; seevastu näiteks Anija nimekuju *Hæniyekke* on teada juba XIV sajandi keskpaigast (Simm 1978: 149). *Ahja*-nime algusosa tähenduse jättis Eisen lahtiseks.

Soome keeleteadlane Lauri Kettunen (1955: 168), keda huvitas eelkõige toponüümide lahterdamine lõppude järgi, on muude kohanime hulgas maininud ka **ahiti*-tüvelisi, nagu *Achtijerw* (kirikuraamatute järgi), *Ahijärv* ~ *Ähijärv* ~ *Aheru*, *Aitsra* (temal *Aistra*), *Äherä* ~ *Ähejärv*. Uurija nentis õigesti, et vaevalt on neil nimedel midagi ühist teravilja ahtimist tähendavate sõnadega.

Alles 1968. aastal ilmunud „Eesti nõukogude entsüklopeedia” esimeses köites on praegustel andmetel esmakordselt mainitud, et Ahi- või Ähijärve (ka Ahits- ja Ahejärve) nimi viitab „muistsele ohvripaigale, nn. ahikohale (ahikotus)” (ENE I: 62). Lähemat seletust teatmeteos ei esita. Märksõna autoriks võis olla geograaf ja kodu-uurija Endel Varep, kes juhtis toona entsüklopeedia Eesti geograafia ühiskondlikku teadusosakonda (ENE I: 4). *Ahi*-kohanime on ohvripaigana nimetatud ehk veidi varemgi, nimelt 1965. aastal (vt allpool).

Ahikotus

Ahikotust peetakse jätkuvalt võtmesõnaks *ahi*-alguliste toponüümide päritolu selgitamisel. Seepärast käsitlen eraldi ka selle uurimise lugu. Ahikotus oli Tarvastu kihelkonnas ohverdamispaik, milleks kasutati peale ahervaremete muidki kohti, sealhulgas puudealust, taretagust, aita, vakka jt. Teemat on esimesena käsitletud, ja seejuures üsna põhjalikult, rahvaluuleteadlane Eisen (1901).¹ Ta toetus kogutud rahvausundiandmetele ja tolleaegsetele seisukohtadele. Siinkohal väärib tähelepanu, et Eisen on esimest korda nentinud Tarvastu kandi spetsiifilist sõnavara ohverdamise kohta: „Ahikotustel käidi ahtmas; wahel öeldakse ka ahkmas ja ahwmas, ehk muu rahwa keeli ohwer-

¹ Eisen (1996: 113) esitab *ahikotustest* kõneldes kirjandusviite Reiman 1900, mis on eksitus. Nimetatud kirjutises juttu sel teemal ei tehta. Eisen (1901: 85) oli ka ise arvamisel, et *ahikotuseid* käsitletakse esmakordselt nimetatud artiklis.

damas” (Eisen 1901: 87). Sõnad on kätketud tavateksti, kuid kahtlemata on tegu autentsete murdesõnadega. Hiljem on autor kasutanud ka *ahtja*-sõna (Eisen 1996 [1922]: 113).

Ahikotusega seonduvat on veelgi üksikasjalikumalt uurinud folklorist Oskar Loorits ja viimast osaliselt kritiseerides keeleteadlane Paul Ariste. Esimene neist pidas *ahikotuse* seostamist *ahi*-sõnaga rahvaetümoloogiaks ning ühendas selle verbiga *ahtma* ‘vilja partele kuivama panema; võrke kuivama riputama’. Ta esitas Eiseni tuvastatud sõnadele *ahtma* ~ *ahkma* ~ *ahvma* ~ lisaks veel *ahtmise paik*, *ahil käima* ‘ohverdamas käima’, *ahimees* ‘ohverdaja’. Folklorist nentis esimesena, et *ahi*-osise jälgi leidub mitmel pool kohanimes, nt osutas ta esimesena *Ahimäe* (vt tagapool) ja üldsõna *ahikotus* võimalikule etümoloogilisele seosele (Loorits 1935: 235–236, 244, 262–264, 268–271).

Ariste (2010 [1937]) tegi kindlaks, et häälikulooliselt pole *ahikotuse* kõrvutamine *ahtma*-sõnaga õige, sest põhjajaeesti keelealal peaks sellele häälikulooliselt vastama lõunaeesti (sh ka Mulgi) *atma*. Ühend *ht* lähtuks sel juhul soome-ugri **kt*-st. Seepärast otsis ta sobivamat vastet, leides selle mordva keeltest kujul *aume.мс* jt tähenduses ‘olema, elama, viibima, külastama’, mille soome-ugri algkuju on **ašt*- (vrd ersa *meume* ‘taevatäht’, eesti *täht*). Ariste ei pidanud vajalikuks tähenduse ja päritolu poolest eristada sõnade *ahikotus* ja *ahivare* algusosist; mõlema algtähenduseks pidas ta ‘elukoht, elu(ase)väre’, mis tema arvates kinnitab tõika, et algseks ohvrikohaks oli ahervare, st endise elamu ase. Pärastpoole, kui *ahti*-sõna spetsiifiline tähendus oli hägustumas, hakanud see tähistama igasuguseid ohverdamiskohti. Lõunaeesti *ahtima* semantilist arengut on Ariste kujutanud lühidalt järgmiselt: ‘kuskil olemine, elamine, viibimine, teatud koha külastamine’ → ‘ohvrikoha külastamine’ → ‘ohverdamine’. See arengukäik on üsna veenev. Lõpptähendusele viitavad ka Eiseni ja Looritsa üles tähendatud *ahti*-tüvelised murdesõnad (paraku sõnaraamatutes puuduvad). Enamasti lähtuvad nad tugevaastmelisest algkujust **ahti* (soome-ugri **ašti*), üksnes *ahimees* saab alguse nõrgaastmelisest **ahđi*-kujust. Sõnasiseste ühendite *hk* ja *hv* esinemine osutab ilmse unustamise ja hääbumise tendentsile rahva mälus. *Ahikotuse* seotust kohanimedega pole Ariste siinkirjutaja andmeil maininud.

Jaak Simmi ja teistega jätkates

1970. aastate alguses käsitles *Ahja* päritolu kohanimeuriija Jaak Simm, kelle kandidaaditöö teemaks olid Võnnu kihelkonna kohanimed. Ta vaatles ka *Ahja* võimalikku seost *ahikotusega*, kuid heitis selle kõrvale (Simm 1971: 178), sest uuriija piirdus Ariste asjaomast tööd mainimata (tundmata?) üksnes Looritsa seisukoha eitamisega häälikuloolisest aspektist. Seejärel pakkus Simm välja kõik võimalikud teoreetilised algkujud, lähtudes nii algusosise genitiivist kui ka nominatiivist. Esimesel juhul tuletas ta algkujudeks **ahđi*- (: **ahti*- < **ašti*-) ja **ahyi*-² (vrd *vähk* : *vähi*), teise jaoks aga **ahi* : *ahja* (vrd *kahi* : *kahja*). Kaugemale ta ei läinud.

ENE ja Simmi artiklist lähtuvalt otsisin (Ernits 1975) toetavaid näiteid eesti loodususundist. Leidsin, et *Ahja* jõe ääres ohverdati jõevaimudele ning paluti sigivust põllule ja karjale. Selle põhjal ühendasin kohanime *ahikotuse*-

² Tegelikult on sõna algkuju teine, sest tegu on balti laenuga (vrd leedu *vėžys*, EES: 618).

ga, rekonstrueerides lõpuosa puhul Eisenile toetudes algkjuuks **Ahðin-jöki*. Seda seisukohta pooldas hiljem ka Simm (1976: 42, 1978: 149).

Faster (2014: 35–40) võttis **ahti*-nimede raames täpsema vaatluse alla Aheru järve ning sellest ligikaudu 10 km kaugusel paikneva Ähijärve nime ajaloolised kirjakujud ja struktuuri. Oluline on koostatava „Eesti kohanime-raamatu” (EKNR) materjalide põhjal tehtud tähelepanek, et eri paikade *Aak*-, *Ahi*-, *Ahe*-, *Ahj*- ja *Aia*-alguliste nimede varasemate üleskirjutuste vahel leidub üsna palju sarnast. Faster ühendas eelkäijatele toetudes asjaomased kohanimed apellatiiviga *ahikotus*, ent ta ei pidanud **ahti*- algtähenduseks mitte ohverdamist, vaid olemist-elamist, tagasihoidlikult eitamata ka varjupaigamõistet. Seejuures kahtles ta Ariste rekonstrueeritud *ahikotuse* semantilise arenguskeemi õigsuses.

Faster märkis oma artiklis, et vanadest põllumajanduslikest asustuskeskustest üsna kaugel asuvate **Ahti*-nimeliste järvede juures kohtuvad põlised piirid. Ta rõhutas, et „piirikohtadega võib seostada nende paikade keskset (algset?) tähendust, mille semantika seostub püsimise, paigalolemise, rahulejätuse, kaitstusega; need võiksidki olla järved, kus kehtis eriline, naabritevaheliste suhetega reguleeritud kord” (Faster 2014: 38–39). Faster lähtub mordva sõnade viimastel aastasadadel registreeritud kesksest tähendusest 'elama, olema', ent selle ja eesti sõna mitme tuhande aasta tagusel eellasel võis olla meile praeguseks hägusaks muutunud tähenduste spekter, mis kujunes kummaski keelerühmas iseseisva arengu perioodil. Ja seda näibki just *ahikotus* kinnitavat, ent samuti üks ersa tähendusvasteid. Nimelt pälvib tähelepanu Ariste artiklis (2010 [1937]: 319) esitatud soome keeleteadlase Heikki Paasoneni koostatud mordva sõnaraamatu käsikirjast pärinev ersa *aštu.ms* tähenduses „подарить невѣсту, о 2 дней до свадьбы” 'kaks päeva enne pulmi pruuti kinkima'. See on vigane tõlge, nagu tõendab pärastpoole trükist ilmunud sõnaraamat, kus on kirjas: „die Braut mit Gaben beschenken etwa zwei Tage vor der Hochzeit (Vater, Mutter des Bräutigams)” 'ligikaudu kaks päeva enne pulmi pruudile peigmehe isa ja ema poolt kinke üle andma' (MW: 80). Kõnealune tõlkevaste, mis on ilmselt seotud külaskäiguga, lähendab veelgi mordva sõnu *ahikotuse* ja ohverdamisega [← 'kinkimine, annetamine'].

Tahaks lisada, et Fasteri kirjutises ettevaatlikult oletatud varjupaiga mõiste tuletamine pole ainuüksi ersa mõiste *ašton kudo* 'maja, kuhu pruut peidab end kosilaste eest' najal piisav. Seda saaks ju arendada ka kuskil viibimise mõistest. Pole imeks panna, et veekogud, olgu siis jõed või järved, on valduste looduslikud ja ametlikud piirid. Jääb selgusetuks, kuidas piirikohtadega seonduv eriline paigalolemine, rahulejätus ja kaitstus. Piirialad, olgu nad pealegi kokkulepetega sätestatud, jäävad igal juhul kohtadeks, mida püütakse ühel või teisel viisil ületada ning on siinkirjutaja meelest üsna rahutud ja ohtlikud paigad.

Nimetatud järvede paiknemine eemal põllumajanduslikest asustuskeskustest kallutab pigem arvama, et nad olid algselt seotud kalapüügiga, mitte aga niivõrd põllumajandusega tegelevate asukate ettevõtmistega. See oligi ürgsem. Teated veekogule ohverdamisest põllusaagi ja karja sigivuse suurendamise eesmärgil näivad juba reliktsena, kuid seda praktiseeriti, võtkem Ahja näitele lisaks tuntud Võhandu-loo XVII sajandist, mil jõe kaldal käidi palumas ja ohverdamas ning veekogu puhastamas, vältimaks viljaikaldust; riitused järvedel, nagu meredelgi, näikse rohkem olevat seotud kalaõnne taotlemise ja uppumise ärahoidmisega (Eisen 1996: 68–70).

Kokkuvõtteks rõhutagem, et algselt võis mordva ja eesti sõnade ühisel eel-
lasel **ašti*- olla mõneti avaram tähendus kui ainult kuskil olemine, elamine
või külastamine. Tundub uskumatuna, et käsitletavad Eesti kohanimed lähtu-
sid niivõrd neutraalse sisuga apellatiivist. Seepärast toetab käesolevate rida-
de autor pigem ohverdamise või sellele ligidast tähendust. Seejuures ei tohiks
üldsõna hääbumine, kuid säilimine kohanimena Tartu ja Võru murdes ning
selle reliktnne säilimine ühes Mulgimaa murrakus olla sugugi üllatav.

****ahti*-tüveliste kohanimede seostest muinasusundiga**

Tõenäoliselt ürgsuse ja sisevetel kalapüügi teisejärguliseks muutumise tõttu
on andmed veekogudele ohverdamise kohta üsna napid (vt ka Eisen 1996: 68
jj). Teadaolevalt on muistse usundiga ühenduses ka mitmed **ahti*-tüvelised
veekogud. Võimalike pühapaikade hulka kuuluvad peale Ahja jõe veel Faste-
ri nimetatud Ähijärv ja *Ahijärve (praegune Kirikumõisa järv). Muistse oh-
verdamiskohana mainitakse ka Ahitsõ järve (KTM: 678). Siinpuhul pole küll
kahjuks selge, kas see teade toetub kogumisandmetele või üksnes kohanime
täiendosa tõlgendamisele. Asjakohast lisa tuleb kohanime ja usundiobjektide
seosele ka uute etümoloogiate käsitlemisel (vt allpool).

Geoloog ja arheoloog Constantin Grewing mainis *Ahti-kivi*-nimelist ränd-
rahnu, mille olevat heitnud Suislepa vallas Võrtsjärve kümne sammu kaugu-
sele kaldast kas Vanapagan või vetevaim (Kr: 432, 436–438; Laugaste, Nor-
mann 1959: 133). Arheoloogi teate rahvaehtsuses tuleb küll kahelda, sest tegu
võib olla XIX sajandile iseloomulike pelgalt pseudomütoloogiliste otsingute
resultaadiga. Igatahes pälvidavad Kalevipoja, Vanapagana või vetevaimuga seo-
tud muistendid tähelepanu, sest võivad sisaldada võimalikku vihjet mõnele
muistsele pühapaigale.

Väikeses mordva keele etümoloogilises sõnaraamatus on *ašt'e*-tüvi peale
ahikotuse seostatud veel koolasaami lekseemiga *auuum-* 'võlg, kohustus' (EV:
16). Viimase sõna kohta pole siinkirjutaja leidnud ühestki sõnastikust lisa-
teavet. Saami sõna sobib häälikulooliselt, kuid semantiliselt on seda raske
teistega ühildada. Konkureerivalt võiks kõne alla tulla teinegi saami tüvi,
mille keskalgsaami kujuks on rekonstrueeritud **āštē* tähenduses 'ähvardama'
(Lehtiranta 1989: 65). Kesk- ja hilisalgsaami häälikule **ā* vastab varasemas
algsaami keelekujus **a*, mis on kõrvutatav algläänemeresoome **a*-ga (näiteid
vt Korhonen 1981: 90).

Käsitletavast kujust on lähtunud norrassaami *ai'tet* 'ähvardama', kolta
(Paatsjoki) *ašted* 'ähvardama' ning selle tuletised *ašštijed* 'lubama' ja Nuortti-
järvel ka tähenduses 'ette ennustama' (LSO: 29; KKS: 19–20). Venemaa lapist
on XIX sajandil kirja pandud *ošted* tähenduses 'vannet andma' (OLS: 534).
Need tähendused kallutavad mõttele, et see algkuju poolest eesti ja ersa kee-
lega identne saami sõna on nendega samast killast, liiati, kui äsja kõrvutatud
saami sõnad on üsna lähedal usunähtusi kajastavatele. Teisalt on eri keele-
rühmade lekseemid, samuti saami *aššt* ja **āštē* omavahel semantiliselt ometi
päris kauged, kusjuures neid ühendavaid vihjeid pole vist seni tuvastatud.
Seepärast jätaaks esialgse kõrvutamise järel **āštē* täpsema käsitletu tulevastele
uurijatele ning piirduks võrdlevalt vaid eesti ja ersa vastetega.

Uusi **ah*-kohanimede etümoloogiaid

Kõigepealt mõned tähelepanekud juba varem **ah*-sõnaga ühendatud toponüümide kohta.

Kirikumäe järve nime XVI sajandi kirjanekutes *Ahirewo* ja *Озиярв* kajastub selgesti **Ahijärv*. Kohanimede *h*-le ja *o*-le vastavad vene *z* ja *o* teistelgi puhkudel, nt *Тазовець* 'Taheva' (Ambus 1960: 743) ja *Очела*, olgu siis viimase vasteks kas Adsel või Askaelae (Ancitis, Jansons 1967: 303; Tarvel 1975: 552). Nimekuju algusosa õigsust toetab ka 1627. aastal revisjoni käigus Vastseliina lossi alal saksa keeles kirja pandud järvenimetuse *Ayha* (DL: 74).

Ahja jõe nimi on 1638. aastal registreeritud kujul *Ayajeckische bäche* (Kag: 241), mis näitab, et toleks ajaks oli saksakeelse *Aya*-kasutamine juba saavutanud teatud üldistusastme, sest *Ayajerwe* kujul on samaaegselt registreeritud ka jõega ühenduses olev *Ahijärv*. Samale järeldusele osutab ka äsja mainitud *Ayha*, kuigi varasemates vene ja poola allikates on nime järgsilbis märgitud *i*. Eespool mainitud mõisanimede (1553 *Agill* ja *Ayell*) ning 1627. aasta *Ahijärve* nimevariandi *Ayol Jerwe* (DL: 50) põhjal on keerukas otsustada, kas toona oli paralleelselt kasutusel ka *la*-liitega veekogunimi (vrd *Tamula*, *Vagula*) või oli tegu siiski adessiiviga.

Etümoloogiliselt saab vaadeldavasse rühma paigutada kindlamalt *Ahimäe* ja *Aitsra* ning väiksemate või suuremate kõhklustega *Äijärve* nime.

Ahimäe. Viljandimaal Paistu valla territooriumil asub sellenimeline auto-bussipeatus ja Viljandi valla Sultsi külas endise *Aidu* mõisa (Paistu khk) maaalal *Ahimäe* liivakarjäär (tehisjärv). Eesti kohanimede kartoteegis figureerib ainult *Ahimäe mets* ~ *Ahime mets*. Koht olevat keelejuhi teatel saanud nime sellest, et sealses lubjaahjus põletatud lupja ('ahjumägi') (KN).

XVIII sajandi algupoole revisjonidest alates oli *Ahimäe* tuntud kõrtsi nimenä: 1731 *Ahameggische Krug* (RGADA 274.1.192, 1. l 542); 1738 *Ahima* (RGADA 274.1.202, l 342); 1744 *im Ahimehschen Kruge* [inessiivis] (RGADA 274.1.214/8, l 752); 1795 *Ahima* (EAA 1865.3.209/1, l 37); 1839 *Ahime* (Rücker 1839). **Ahti*-tüveliseks lubab uuritavat toponüümi oletatavasti pidada 1601. aastal Paistu vakuse alal *Aidu* (*Aituma*) külas elanud mehe nimi *Atteme Marx*, millest võiks ehk ära tunda tugevaastmelise nimeosa **Ahti*- (RL 135). Paistab, et juba toleks ajaks oli **mäki* lühenenud *me*-ks. *Ahimäe* esindab kahtlemata nõrgaastmelist vormi.

Ahimäe puhul võib olla tegu muistse ohvrimäega. Eestist on teada üsna mitmeid ohvrimägesid, mida on võidud kasutada matusepaigana (Eisen 1996: 113 jj). Ka *Ahimäe* lähedalt on Viljandi-Karksi maantee äärest avastatud hiliskeskaegne kalmistu (Valk 2000: 55). *Ahimäe* ligidal olevat varem asunud ohvrikivi, mille pikne purustanud, samuti kinnikasvav *Santjärv*, mis olevat tekkinud santide riiu tagajärjel (E 54616). Viimane nimigi tohiks *sant*-sõna päritolu ja varasemat tähendust arvestades usundi seisukohast huvi pakkuda (vt EES: 460). Loorits (1935: 235–236) mainis, et kõrtsi lähedal asuvat lohku olevat tuntud vanasti ohvripaigana.

Aitsra. See tänapäeva küla asub Mulgimaal Hummuli vallas Helme kihelkonnas. Küla on iidne. Samanimelist mõisat (päraspoole karjamõis) on ordu ajast peale mainitud peaaegu alati koos *Ala* mõisaga (sks *Assikas mit Adscher*) (BHO: 4). Siinkohal võiks mainida, et *Aitsre* külas paikneb ohvrikivi teisest aastatuhandest (Pühapaigad).

Kohanime rahvapäraste häälduskujudena on registreeritud ka *Aitsre*, *At'sre* ja *At'sra* (KN). Huvitaval kombel ei esinda kaks viimast kirjapanekut Mulgi murde palatalisatsiooni, vaid Võru oma, vrd vastavalt *üits* ja *üt's* 'üks' (vt EMK: 167). Kettunen (1955: 168) märgitud nimekuju *Aistra* EKI kohanimede kartoteegis ei leidu.

Toponüümi esmaseks kirjapanekuks saab pidada 1516 *Arstes* (LGU II: 122). See napis kontekstis toodud nimekuju tundub esmapilgul probleemseks, aga tegelikult kohtab siinpuhul hilisemate noteeringutega võrreldes millegipärast vastupidist sõnasisest konsonandijärjestust (*rst* pärastise *tsr* asemel). 1552. aastal ostis Helmich Anrep *Achtjerwe* ehk *Atzejerwe* küla, kuhu rajati mõis (Stryk 1877: 359). Huvipakkuvad on veel järgmised kirjapanekud: 1538 *Atziarve* (LGU II: 487), 1540 *Atzjerve* (LGU II: 514), 1599 *Adzygier* [küla] (Infl: 249), 1624 *Hoff Adczier* [mõis], *Aiher See* [järv] (PL: 87). Siinhulgas leidub vöörapäraseid nimmesid, kusjuures seoses võimuvahetusega ilmus poolakeelsesesse revisjoni saksa-pärane (1599), kuid saksakeelsesesse revisjoni poolakeelne kuju (1624).

h-hääliku esinemine paaril korral näib viitavat **ah*i-tüvelisele kohanimelile; häälikühendid *dsch*, *ts*, *tz*, *dcz* aga *ts*-osisele, mis viitab adjektiivile, vrd eespool mainitud *Ahitsõ*. Nõnda ongi need kaks toponüümi peaaegu sarnased, tulenedes oletatavast apellatiivsest omadussõnast *ahine* : *ahitse* (< **ahdinō* : **ahditsō*). Teisalt oli minevikus paralleelselt tuntud, nagu eespool kogesime, nimisõnalise nimetavas käändes **ah*i-osisega **Ahtijärve*. Kolmandaks lubab *Aiher See* oletada nõrgaastmelist nimisõna **ah*i-.

Seega *Aitsra* ~ *Aitsre* saab tagasi viia varasemale kujule **Ahitsejärve*. Juba Kettunen (1955: 168) tuletas *ra*-formandi sõnast *järv* : *järve* ning lähendas Mulgimaa toponüümi Lõuna-Eesti *Ahi*-nimedele. Ka saksa- ja poolapärase *-er* on nn allegromuutusena tekkinud sõnast **järve* (Uustalu 1972: 10, 184).

Aistra oli aastatel 1970–1977 ametlikult tuntud Aitsaare asundusena ning 1945. aasta andmeil Aitsare külanä, ent 1922. aastast talletatud ka *Aitsna* (KNAB). Ühe keelejuhi arvates seostub *Aitsre* nimi, mille sisu oli ammugi tuhmunud, liitsõnaga *Aidsaare*, sest mõis olevat ulatunud hobuserauakujulise poolsaarena kahe naabervalla vahele (KN). Tegelikult on *Aitsaare* uustuletis *Aitsre*-nimest. See-eest *Aitsna* võiks ehk olla kirjaviga.

Äijärv. Lõuna-Tartumaal Võnnu vallas asub Kalli Äijärv ja Otepää vallas Kastolatsi Äijärv. Esimese veekogu paralleelnimedeks on *Umbjärv* ja *Munajärv*. Pisike veekogu paikneb suurema Kalli järve lähedal, mida tuntakse ka Pühajärvena. Rahva seas usutakse, et Äijärvel on maa-alune ühendus Peip-siga, mis seletaks, miks pakaselise talve järel pole seal kalad välja surnud (Mäemets 1977: 35). Selline arusaam ühendustee olemasolu kohta peamise kalajärvega aitaks mõista, miks Äijärvele võidi hakata ohvrit tooma. Järveke on tähistatud Carl Gottlieb Rückeri Liivimaa kaardil aastast 1839 kujul *Eik S[ee]*, mille põhjal võib oletada, et juba tollal oli nimi *ä*-line. Toponüümi päritolu jääb segaseks, sest selle paigutamine **ah*i-nimede hulka on toimunud ainult esitatud kirjapaneku põhjal, lubades noteeritud *k*-tähte pidada *h*-hääliku kajastuseks vaid väga ettevaatlikult. Teisalt näitavad nime esiosa arengu **ah*i- > **ä*hi- > *ä*i- võimalikkust Karula Ähijärve paralleelnimed *Ahijärv* ja *Ahejärv* (KNAB), samuti *Äherü* ~ *Aheru* ~ *Ahiru* (KN). Mis puutub Kastolatsi Äijärve (ka Uska järv) nimesse, siis on siinkirjutajal kahjuks teada vaid üks oletatav kirjapanek, nimelt aastal 1638 *Ayo* Otepää mõisa maadel (DL: 107). See ei kajasta häälikujärjendit *hi*, mistõttu kohanime seos **ah*i-lähteliste toponüümidega jääb paratamatult lahtiseks.

Uusi *aa-* ~ *aia-*alguliste kohanimedete etümoloogiaid

Asjaomaste kohanimedete päritolu on seni käsitletud kas **ah*-tüve edasiarendustena või kõrvutatud mitmesuguste apellatiividega, mis aga pole olnud eriti tulemusrikas. Häälikulooliselt ja sisuliselt näib loomulikuna, et osa *ai*-algulisi toponüüme on siiski teist algupära. Eriti tuleb seda võimalust silmas pidada juhtudel, kui vanades kirjapanekutes pole jälgi *h*-häälikust. Samuti on senised uuringud näidanud, et teist päritolu toponüümides on säilinud järgsilbi *a*, mis moodustab sõnaalguse *a*-ga mõnikord pika vokaali (*aa-* ~ *aia-*), nt *Aakaru*.

Kui jätta kõrvale Lõuna-Eesti *aia*-alguliste toponüümide tuletamine apellatiivist *aed* (murdeti *aid*) : *aia* (ka *aja*), siis osutub sobivaks lähtesõnaks läänemeresoome **akja* (< algermaani **agjā*), mis esineb teadaolevalt järgmiselt: eesti *ai* 'seeliku või särgi äärepael', liivi *aigā* 'kallas, äär; paikkond; külg', vepsa *agj* 'ots [sh külal], tükk, lõpp' jt (vt EES: 46). Eesti lekseem on registreeritud peamiselt lääne ja saarte murdest (EMS I: 153). Mujal, sealhulgas lõunaestli murretes on see hääbunud, kuid näib olevat säilinud mõnes kohanimes. Lõuna-Eesti toponüüme innustas **akja*-sõnaga võrdlema selle tuvastamine Salatsi liivi jöenimes *Ayia* 'Age, Adia' ning selle kõrvutamine sama keele apellatiiviga *ada* ~ *adja* ~ *ag* 'äär, piir, rand' (Pajusalu, Winkler 2011: 180). Hiljem selgus, et sama sõnaga olid Läti uurijad Krišjāns Ancītis ja Aleksandrs Jansons (1967: 303) juba varem seostanud muinasmaakonna nimetuse *Adsel* ~ *Agzele*; muide, teisel arvamusel on ajaloolane Enn Tarvel (1975). Läänemeresoome **akja*-sõnapere semantiline areng vajaks eraldi uurimist; lõunaestli murretes tuleks esialgu ehk piirduda põhitähendusega 'äär, serv', millest pole kaugel ka 'piir' (ehk veel ka 'eemal, kõrval asuv').

Oletatud lõunaestli sõna kuulub paradigmaatilisel samasse tüüpi kui põhjaestli *lai* : *laia* (II vältes) : *laia* (III v) ja Võru *lağa* : *laja* : *lakka*. Olemasolevatel andmetel asuvad asjaomased kohanimed peaaesjalikult Lõuna-Tartumaal Tartu murde piires (v.a **Agende*). Neis ilmneb üksnes täiendsõna omastavaline kuju **aja-* (< **ajja-*).

Aakaru. Küla asub tänapäeval Tartu maakonnas Kambja vallas ajaloolise Kambja kihelkonna piirides. Kunagi eksisteeris ka samanimeline mõis. Nii küla kui ka mõisa kohta on kirjalikke teateid alates XV sajandi teisest poolest: 1468 *Aykar*, u 1557 *Ayakurbe* (LGU I: 400, 583), 1582 *Aiakorul* (PA I: 46), 1638 *Ajakorb* (Kag: 81), 1923 *Ajakuaru* (ÜAN: 103). Saksakeelne nimekuju on *Ayakar* (BHO: 37). XV–XVII sajandil eristati kaht mõisakest, nt 1494 *Lutike* ['väike'] *Ayacker* ja *Grote* ['suur'] *Ayacker* (LGU I: 583). Mõisakesed ühendati kas XVII sajandil või hiljem Vana-Kuuste mõisaga.

Kettunen (1955: 177–178) oletas *Aakaru* seost toponüümiga *Aakre*, pakku-des ebakindlalt algkujuks *Ai-karu* 'aiakaru'. Selline kohanime seletus tundub siiski üsna naiivsena. Vanade kirjapanekute järgi otsustades on toponüümi seos üldsõnadega *aed*, *aak* 'haak' ja *aru* 'kuiv rohuma' näilik (vrd *Ayakurbe*, *Ajakorb*). Vanades kirjapanekutes ilmneb *i* ~ *j*. Nende nimekujude järgsilbis esineb *a*, mis on *j*-hääliku kao järel (vrd *ajama* > *aama*) liitunud esisilbi vokaaliga. Usutavasti tuleneb liitsõnaline kohanimi osistest **akja* : **aja-* ja *kõrb* : *kõrve* 'põlismets'. Lõpposa *õ* on võõramaalastele peaaegu alati jäänud raskesti määratletavaks häälikuks, mida on edastatud mitmeti. Aja jooksul, eriti ehk pärast nime alguse tähenduse hägusaks muutumist, teiseses *õ* ka eestlaste suus. Samuti kulus *v*-häälik, nagu *Aheru*-nimeski, *u*-ks.

Aakre. Nimetatud küla asub Valga maakonnas Puka vallas, jäädes ajaloolise Rõngu kihelkonna piiridesse. Esimesena on kirjalikes allikates mainitud mõisat, nimelt 1557 *Aicker* (Bf I: 852), 1582 *Aiakar* (PA I: 64), 1782 *Ajakarre mois* (Hupel 1782: 270). Poola ajast peale on ürikutes üles tähendatud ka küla, sh 1582 *Aiakiell* (PA I: 64), 1638 *Ajakor* (Kag: 96, 100). Saksakeelne nimekuju *Ayakar* ühtib Aakaru omaga (BHO: 37). Eesti kohanime kartoteegi andmeil on sõnasisene klusiil keelejuhtide suus puhuti nõrgenenud, vrd *Aagre* (KN).

Esimesena käsitles *Aakre* päritolu folklorist Eisen, kes saksakeelsest variandist lähtudes oletas alusetult, et toponüümi varasem kuju võis olla kas **Ainakaar* 'heinakaar' või **Ajatar* 'mingi metsavaim' (tegelikult esineb vaid soome mütoloogias), ja võrdles viimast leedu sõnaga *aitvaras* 'luupainaja; tulihänd' [tegelikult selliste omadustega koduhaldjas] (Eisen 1919: 6). Erinevalt *Aakaru* ülestähendustest pole Aakre nime järelosises registreeritud ei *u*-d ega *v*-d, mis viitaks sõnale *kõrb* : *kõrve*. Juhul kui nime lõpp pole aegade vältel rohkem kulunud kui temaga sarnasel toponüümil, siis võiks seal väga ettevaatlikult oletada hääbunud **kar*-tüve esinemist metsa või soo tähenduses (vt Ernits 1993: 81 jj). 1582. aasta kirjakuju näitab, et külanime võidi kasutada ka loodusobjektist lähtumata (**Ajakülä*).

Aiamaa. Asula paikneb Tartu maakonnas Nõo vallas, jäädes Nõo kihelkonna maa-alale. Külast on kirjapanekuid alates esimesest Poola revisjonist: 1582 *Aiamegi* (PA I: 50), 1627 *Ayameggi* (DL: 139), 1839 *Aiamakülla* (Rücker 1839). Varasematest nimekujustest ilmneb, et liitsõnalise täiendiga kohanime hilisem *maa*-osis on arenenud sõnast *mägi*. Nõnda on saanud näiliselt selge tähendusega kohanime *Aiamaa*. Siiski tundub tõepärasemana pidada käesoleva nime esiosa lähteks **akja* : *aja*-. Pärastisel seostumisel *aid*-sõnaga on *j*-häälik muutunud *i*-ks (nõnda ka Aiaste nimes).

Aiaste. Küla paikneb Põlva maakonna Valgjärve vallas ajaloolise Otepää kihelkonna Vana-Otepää mõisa piires. Varasemad kirjapanekud annavad järgmise pildi: 1582 *Oizykulla* (PA I: 75), 1628 *Ayaste kuella* (DL: 108), 1638 *Ayasta* (Kag: 296). Rückeri (1839) kaardil leidub *Ajaste*-nimeline talu. Enamikus kirjapanekutes on *ste*-formanti sisaldav kohanime, mis on Kagu-Eestis väga levinud (EMK: 271). Tõenäoliselt kujutab uuritav toponüüm endast mitmuse omastavat käänat oletatava suurpere nimest **Ajassed* või apellatiivist **ajassed* : *ajaste* 'kõrvalises paigas/piiril elavad inimesed', mida omakorda saab tuletada üldsõnast **akja* : **aja*-, vrd astmevahelduse mõttes *toht* : *tohune*, võru *lağa* : *lajanõ* 'laialdane' (VES: 200). Seevastu Poola-aegne esmamaining on registreeritud kas *si*- või kui tegu on saksapärasusega, siis *tsi*-formandiga. Mainitud kolme formandi vaheldus oli varemalt levinud laiemalt (vt EMK: 271–272, 275). Ahvatlev oleks käsitletavat kohanime kõrvutada Konguta vallas (Puhja khk) paiknenud talu nimega *Aiatsi* (ÜAN: 102), ent tegelikult on viimane arenenud varasemast kujust **Aiaotsa*, vrd 1816 *Ayaotza*, 1858 *Ajaotza* ~ *Ajaotze*, 1874 (*Suure*) *Aijatse* (EAA 1865.2.59/13, l 22p; EAA 1865.2.61/2, l 20; 2469.2.9936, l 4).

***Agende.** Viimaks tuleb vaatluse alla üks hääbunud külanime Mulgimaalt Paistu kihelkonnast esialgu Õisu, pärastpoole Heimtali mõisa piirest. 1482. aasta ürikus nimetatakse vakust nimega *waken to Agentacken* (LGU I: 513). See seostub päritolu poolest tõenäoliselt apellatiivi **akja* genitiiviga. Kohanime toonase eestikeelse kuju rekonstrueerimisel ilmneb kaks probleemi. Pole selge, 1) kas kirjapaneku *g* kajastab *j*-häälikut või selle ühendit den-

taalklusiliga γ , ning 2) kas *-en* on saksa keele kändesufiks või eesti lokatiiv. Seega on ühelt poolt võimalikud variandid **Ajan-* ~ **Aγjan-*, teisalt aga **taka* ~ **takana*; järgsilpide *a* on alamsaksa keelde mugandatud sageli *e*-na, nt 1518 *Tarwest* 'Tarvastu' (vt Pall 1977: 25; Uustalu 1972: 173, 187).

Hiljemalt XVI sajandi lõpuks on käsitletav vakusenimi käibelt kadunud, kuid alates järgmisest aastasajast ilmub see kirjalikesse allikatesse külanimena Karksi linnuse alla kuulunud Õisu vakuse või mõisa koosseisus: 1600 *Aigantack* (LGU I: 513), 1601 *Aijentagk* (RL: 149), 1624 *Ayandeskil* ~ *Ayandast* (PL: 53, 54), 1630 *Ayiandagast* (LGU I: 513). XVII sajandil kasutusel olnud kirjakujuvad võimaldavad toponüümi eesosa taastada kujul **ajan-* või isegi *aijan-* ning täiendosa lõpuelementi käsitleda kujul **-taga* või **-tagast* (seestütlev käänne). Nimevorm *Ayandast* näib olevat kaotanud *ga*-silbi.

XVIII sajandi alguseks on uuritava kohanime eesosa nagu takerdunud minvikku, kusjuures ilmneb *g*-na häälduv klusiil: 1724 *Aggenda külla* (RGA-DA 274.1.181/5 l 410), 1758 *Aggende* (RGADA 274.1.242/5 l 540–541). Selle poolest meenutab uuritav toponüüm mitmel pool Eestis leiduva toponüümi-*osise Uude- *δ-hääliku* konserveerumist; apellatiividest oli see kadunud juba XV–XVI sajandil (Pall 1969: 259). Käsitletav kohanimi lühenes samamoodi genitiivitunnuse allesjäamisega nagu näiteks *Mäända*, mis tuleneb osistest *mäyen-* + *taka-* (Pall 1969: 152). Näikse, et sellisel kujul on *Agende* algusosa eesti keelde kandunud saksa keele vahendusel.

Agenda küla nelja talu baasil rajati Kurvitsa mõis (*Kurwitz*), mis vahepeal oli karjamõis, kuid XVIII aastasaja viimasel veerandil sai sellest taas iseseisev mõisake, mille saksakeelseks nimeks pandi *Heimthal* 'koduorg', kuid eestlaste suus kasutati vähemalt esialgu ikka veel hävitatud küla nime, vrd 1782 *Agende mois* (Hupel 1782: 326).

Lõpetuseks ja kokkuvõtteks

Kas eespool käsitletud kaks alussõna on ainukesed lahendamaks *ahi-* ~ *ähi-* või *ai-* ~ *äi-*alguliste toponüümide algupära? Kahtlemata mitte. Kohanimede uurimise omapäraks erinevalt üldsõnadest on see, et enamasti, ja seda eriti vanemate toponüümide puhul, pole teada nimeandmise motiiv, st pole teada nime moodustamiseks kasutatud üldsõna tähendus. Põhiliselt saab arvestada selle häälikulist külge, mis pahatihti võimaldab toponüümi kõrvutada mitme häälikuliselt sobiva apellatiiviga. Ent milline on see õige?

Mõnede kohanimede korral tulevad arvesse ka apellatiivid *ahi* ja *aed*. Viimane neist esineb üsna sageli hilistes väiketalunimedes ja on tuletatud enamasti omanikunimest (Pall 1969: 15). Mõnikord tuleb lähtesõnana kõne alla isikunimi. Näiteks Põhja-Tartumaa Kursi kihelkonna küla nime *Aiu*, mida XVI–XVII sajandil on talletatud ka *Aya-* kujul, seostas kohanimeuurija Valdek Pall isikunimega (Pall 1969: 16). Lauri Kettunen (1955: 110) on ühe toponüümi selgitamisel soovitanud silmas pidada soome sõna *ahde* : *ahteen* 'mäenõlv', ent see on algupäralt seotud *ahtma*-sõnaga, mistõttu ei sobi lõunaeesti keeleala kohanimede alussõnaks.

Detailne XIX sajandi teise poolde tagasiulatuv sissevaade Lõuna-Eestis levinud *ahi-* ~ *ähi-* ja *ai-* ~ *äi-*toponüümide uurimise ajalukku üritab objektiivselt kajastada teid, kuidas mõne kohanimetüübi etümoloogia selgitamisel on

jõutud tänasesse päeva. *Ahi*-algulisi kohanimesid (nt *Ahja*, *Aheru*), millest osa on muutunud *ähi*- ja isegi *ai*- ~ *äi*-listeks, on kõige edukamalt seostatud kitsa levikuga Mulgi murdesõna *ahikotus* esiosaga. Selle algkuju **ahti* : *ahdi*-* tähenduseks on rekonstrueeritud 'ohverdamine', mille õigsuses on viimasel ajal kahtlema löödud. Teiseks esitatakse käesolevas kirjutises lisatõendeid, mis näitavad, et asjaomasest oletusest pole mõistlik loobuda. Paul Ariste (2010 [1937]) mõttekäik näikse igati loogiline.

Kolmandaks selgitati uurimuse käigus, et osa primaarselt *ai*-algulisi toponüüme lähtub oletatavasti üldsõna **akja* 'serv, äär' (võimalik, et ka 'piir' või 'kõrvaline koht') omastavast käändest **aĵja-* (> *aĵa-* > *aia-*).

Neljandaks üritati mõlema lähtesõna varal lahti mõtestada kaheksa Lõuna-Eesti toponüümi algupära (*Aakre*, *Aitsra* jt).

Lühendid

EAA = Eesti Ajaloo Arhiiv.

RGADA = Российский архив древних актов; mikrofilmikoopia EAA-s.

Arhiiviallikad

EAA 1865.2.59/13. Suure-Konguta (Kongota, Gross-): revisjonilehed. 1816.

EAA 1865.2.61/2. Suure-Konguta (Kongota, Gross-), Väike-Konguta (Kongota, Klein-): revisjonilehed ja ümberkirjutuslehed. 1858–1914.

EAA 2469.2.9936. Charte des zum Privatgute gehörigen Gesindes Suur Aijatse no. 37. 1874.

EAA 1865.3.209/1. Aidu (Aidenhof) mõis: revisjonilehed. 1795.

RGADA 274.1.181/5. Paistu ja Viljandi kihelkonnad: adramaarevisjon. 1724.

RGADA 274.1.192/1. Helme, Tarvastu, Karksi, Paistu ja Viljandi kihelkonnad: adramaarevisjon. 1731.

RGADA 274.1.202. Helme, Tarvastu, Karksi, Paistu ja Viljandi kihelkonnad: adramaarevisjon. 1738.

RGADA 274.1.214/8. Halliste ja Paistu kihelkonnad: adramaarevisjon. 1744.

RGADA 274.1.242/5. Paistu kihelkond: adramaarevisjon. 1758.

Võrgumaterjalid

E 54616 (11) < ? M. J. Eisen. – Rehepapp ehk rahvausundi ja muistendite andmebaas. www.folklore.ee/rehepapp/tekst.php?perpage=1008&page=81 (5. II 2015).

KN = Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek. <http://heli.eki.ee/kohanimed/> (12. II 2015).

KNAB = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. www.eki.ee/knab/knab.htm (5. II 2015).

Pühapaigad = Muinsuskaitse all olevad looduslikud pühapaigad, loend. www.maa-vald.ee/failid/Lisa2_muinsuskaitse.pdf (5. II 2015).

Kirjandus

- Ambus, Ada 1960. Lõuna-eesti kohanimesid Pihkva kroonikais. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 736–743.
- Ancītis, Krišjāns, Jānsons, Aleksandrs 1967. Mõnest Muinas-Läti kohanimest. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat 22. Tallinn: Valgus, lk 302–311.
- Ariste, Paul 2010 [1937]. *Ahikotus*. – P. Ariste, Sõnalaenuõbu. (Eesti mõttelugu 93.) Koost Peeter Olesk. Tartu: Ilmamaa, lk 317–321.
- Bfl = Est-, und Livländische Brieflade. Eine Sammlung von Urkunden zur Adels- und Gütergeschichte Est- und Livlands, in Uebersetzungen und Auszügen 1. Dänische und Ordenszeit. Toim F. G. v. Bunge, Baron R. v. Toll. Reval, 1856.
- BHO = Baltisches historisches Ortslexikon 1. Estland (einschließlich Nordlivland). Begonnen von Hans Feldmann. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte 8₁.) Toim Heinz von zur Mühlen. Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1985.
- DL = Das Dorpater Land 1624/27. (Hefte zur Landeskunde Estlands 1.) Toim Oleg Roslavlev. Wolfratshausen-Waldram: Oleg Roslavlev, 1965.
- EES = Eesti etimoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim I. Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- Eisen, Matthias Johann 1901. Ahikotused. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, 6. leht. Jurjev: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 85–97.
- Eisen, Matthias Johann 1919. Rõngu kihelkonna valdade nimed. – Postimees 12. VIII, lk 6.
- Eisen, Matthias Johann 1929. Võnnu kihelkonna kohanimesid. – Pühapäevaleht 3. XI, lk 3.
- Eisen, Matthias Johann 1996 [3. tr 1922]. Esivanemate ohverdamised. Tallinn: AS Mats.
- EMK = Karl Pajusalu, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2009. Eesti murded ja kohanimed. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS I = Eesti murrete sõnaraamat 1 (A–J). Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994.
- ENE I = Eesti nõukogude entsüklopeedia 1 (A–Dyn). Tallinn: Valgus, 1968.
- Ernits, Enn 1975. *Ahja* päritolust. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 177.
- Ernits 1993 = Энн Эрнитс, О происхождении и семантике корня *kVr* в финно-угорских языках. – Советское финно-угроведение, kd 29, nr 2, lk 81–88.
- EV = Д. В. Цыганкин, М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Саранск: Мордовской книжной издательствась, 1998.
- Faster, Mariko 2014. Kaks Hargla kihelkonna vetenime. – Emakeele Seltsi aastaraamat, kd 59 (2013). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 28–45.
- Hupel, August Wilhelm 1782. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, kd 3. Riga: zu finden bey Johann Friedrich Hartknoch.
- Infl = Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym 13. Inflanty 1. (Źródła dziejowe 24₁.) Koost Jan Jakubowski, Józef Kordzikowski. Warszawa, 1915.
- Kag = Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala 1. Kaguosa. (ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused 1 (7).) Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1941.
- Kettunen, Lauri 1955. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. (Suomen Tiedeakatemia toimituksia, sarja B, nide 90₁.) Helsinki.

- KKS = T[oi]vo I[mmanuel] Itkonen 1958. Koltan- ja kuolanlapin sanakirja 1. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 15.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Korhonen, Mikko 1981. Johdatus lapin kielen historiaan. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kr = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus 3. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus. 1853–1879. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.
- KTM = Kas tunded maad. Teatmik Eesti NSV matkajaile ja kodu-uurijaile. Tallinn: Eesti Raamat, 1965.
- Laugaste, E[duard], Normann, E[rna] 1959. Muistendid Kalevipojast. (Monumenta Estoniae Antiquae I.) Eesti muistendid. Hiiu- ja vägilasmuistendid I. Tartu Riiklik Ülikool, Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lehtiranta, Juhani 1989. Yhteissaamelainen sanasto. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 200.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LGU I = Livländische Güterurkunden 1 (aus dem Jahre 1207 bis 1500). Toim Hermann Bruiningk, Nicolaus Busch. Riga: Kommissionsverlag von Jonck & Poliewsky, 1908.
- LGU II = Livländische Güterurkunden 2 (aus den Jahren 1501 bis 1545). Toim Hermann Bruiningk. Riga: Kommissionsverlag von Gulbis, 1923.
- Loorits, Oskar 1935. Mulgimaa ohvrikohad. – Kaleviste mailt. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad 3.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 225–300.
- LSO = Konrad Nielsen 1979. Lappisk (samisk) ordbok. Bind I. Lapp Dictionary 1. A–F. Oslo: Universitetsforlaget.
- MW = Heikki Paasonen 1990. Mordwinisches Wörterbuch 1. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 23₁.) Koost Keino Heikkilä. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mäemets, Aare 1977. Eesti NSV järved ja nende kaitse. Tallinn: Valgus.
- OLS = J. A. Friis 1887. Ordbog over det lappiske sprog med Lattinsk og Norsk Forklaring samt en oversigt over sprogets grammatik. Christiania: I kommission hos Jacob Dybwad.
- PA I = Polnische Akten 1. 1582–1591. (Hefte zur Landeskunde Estlands 5.) Toim Oleg Roslavlev. Wolfratshausen-Waldram: Oleg Roslavlev, 1970.
- Pajusalu, Karl, Winkler, Eberhard 2011. Salatsi liivi kohanimed keelekontaktide kajastajana. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 176–189.
- Pall, Valdek 1969. Põhja-Tartumaa kohanimed 1. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1977. Põhja-Tartumaa kohanimed 2. Tallinn: Valgus.
- PL = Das Pernauer Land 1624. (Hefte zur Landeskunde Estlands 2.) Toim Oleg Roslavlev. Wolfratshausen-Waldram: Oleg Roslavlev, 1967.
- Reiman, Willem 1900. Eesti muinasusk. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album, 5. leht. Jurjev: Eesti Üliõpilaste Selts, lk 82–97.
- RL = Die Revision Livlands 1601. Estnisches Siedlungsgebiet. (Hefte zur Landeskunde Estlands 3.) Toim Oleg Roslavlev. Wolfratshausen-Waldram: Oleg Roslavlev, 1967.
- Rücker, Carl Gottlieb 1839. Specialcharte von Livland in 6 Blättern. [Dorpat]: Die Livländische Gemeinnützige und Ökonomische Societät.
- Simm, Jaak 1971. Kohanimesid Tuglase noorusmaalt. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 178–179.
- Simm, Jaak 1976. *Emaioka, Beybessee, Worcegerwe*. – Looduse kalender '77. Tallinn: Valgus, lk 42.

- Simm, Jaak 1978. Mõnda kohanimedest. – Põlva rajoonis. Kodu-uurijate seminarkokkutulek 17.–20. augustini 1978. Artiklite kogumik. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia kodu-uurimise komisjon, lk 146–150.
- Stryk, Leonhard von 1877. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands. Erster Theil. Der ehstnische District. Dorpat.
- Tarvel, Enn 1975. Kas Otsëla tšuudid olid Koivalinna eestlased? – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 549–553.
- Uustalu, K[oidu] 1972. Lõuna-Eesti saksakeelne toponüümia. (Mõisanimed.) Väitekiri filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri. Tartu.
- Valk, Heiki 2000. Mulgimaa arheoloogilisest uurimisest. – Ettekandeid I mulgi konverentsilt. (Mulgi Kultuuri Instituudi toimetised 1.) Toim Kalle Gaston. Viljandi: Mulgi Kultuuri Instituut, lk 47–62.
- VES = Võro-estni synaraamat. (Võro Instituudi toimõndusõq 12.) Kokko pandnuq Jüvä Sullöv. Tarto–Võro: Võro Instituut, 2002.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1876. Aus dem inneren und äußeren Leben der Ehsten: der Akademie vorgelegt am 30. Sept. 1875. St.-Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- ÜAN = Üleriikline asumite nimestik. Linnad, alevid, vallad, külad, asundused, üksiktalud j. m. kohad. Posti Peavalitsus, 1923.

Origin of the *a(h)i-* ~ *ä(h)i-* initial toponyms in South Estonia

Keywords: Estonian, South Estonia, toponyms, etymology

The paper starts with a detailed survey of the study history of the place names with *ahi-* ~ *ähi-* and *ai-* ~ *äi-* stems, which are used in South Estonia. Linguists have associated the *ahi-* initial toponyms (for example *Ahja*, *Aheru*), some of which have changed into *ähi-* and even *ai-* ~ *äi-* initial words, with the Mulgi dialect word *ahikotus* 'sacrificial place'. The meaning of the Estonian protoform **ah̄ti* : **ah̄di-* (Finno-Ugric **ašt-*) has been reconstructed as 'sacrifice', which interpretation has lately been discredited. This paper gives additional proof that the semantic development of **ah̄ti* suggested by Paul Ariste (2010 [1937]) is quite veracious. The study reveals that some of the originally *ai-* initial place names have derived from the genitive **aγja-* (> *aja-* > *aia-*) of the hypothetical common noun **akja* 'edge' (possibly 'boundary' or even 'out-of-the-way place'). Based on the two hypothetical common nouns just mentioned, the origin of the following toponyms has been followed: *Ahimäe*, *Aitsra* and *Äijärv*, which probably derive from **ah̄ti*, and *Aakaru*, *Aakre*, *Aiamaa*, *Aiaste*, **Agende*, which originate from **akja*.

Enn Ernits (b. 1945), PhD, DVM, Estonian University of Life Sciences, Associate Professor, enn.ernits@emu.ee